

Planeta Země

Je teplý letní večer a na jasné obloze se třpytí tisíce hvězd. Katka s dědou je pozorují dalekohledem. „Každá hvězda, kterou na obloze vidíš, je jako naše Slunce,“ říká děda Katce. „Liší se od sebe pouze velikostí a tím, jak jsou od sebe vzdálené. A kolem nich je nespočetné množství planet podobných těm v naší sluneční soustavě.“ Katka se po chvíli zeptá: „Dědo, může být někde ve vesmíru také život?“ „Je to možné,“ odpovídá děda. „I na jiných planetách ve vesmíru mohou být podmínky vhodné pro vznik života. Ale vzhledem k obrovským vzdálenostem se o tom zatím nemůžeme přesvědčit. Proto je vznik života tak jedinečný a úchvatný.“

Země je malá planeta, která se otáčí kolem své osy a přitom obíhá spolu s dalšími planetami kolem hvězdy zvané **Slunce**. Vlivem otáčení Země okolo její pomyslné osy se střídá den a noc. Pohyb Země kolem Slunce způsobuje střídání ročních období.

 Vyjmenujte další planety, které jsou spolu se Zemí součástí sluneční soustavy.

Jak vznikla naše Země

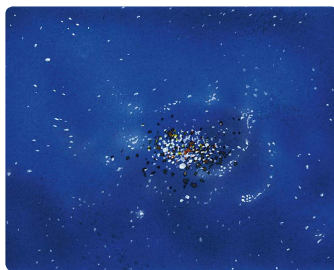
Naše planeta Země je stará asi 4,6 miliardy let. Na počátku to byla jen koule roztavené horniny, která se postupně na povrchu ochlazovala.

Objasnit vznik vesmíru a sluneční soustavy je velmi obtížné. Dnes se nejpravděpodobnější zdá **teorie velkého třesku**, podle které došlo asi před 15 miliardami let k silné explozi. Jejím vlivem malé částičky začaly tvořit shluky, z kterých se utvořilo otáčející se mračno plynů a prachu. V něm postupně vznikly zárodky Slunce a planet.

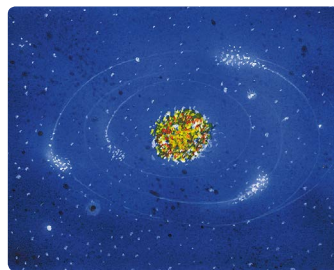
Vznik vesmíru a sluneční soustavy:

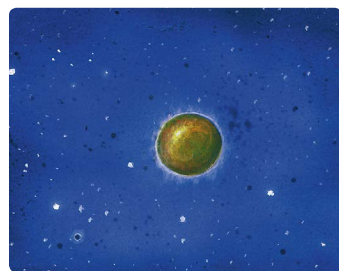
Velký třesk „big bang“

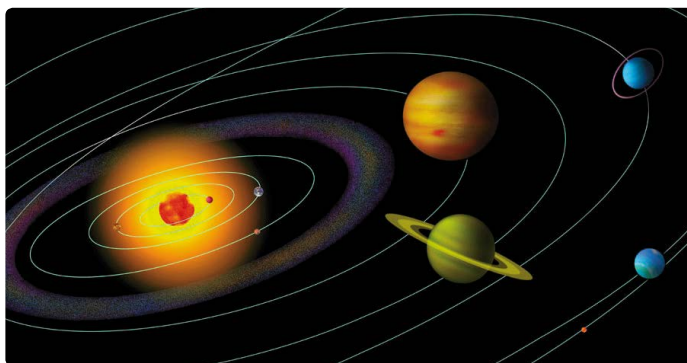
Shluky malých částic

Rotující mračno plynů a prachu

Ve středu mračna se utvořilo jádro = zárodek Slunce

Vznikly planety obíhající kolem Slunce

Slunce je jednou ze 150 miliard hvězd v Galaxii Mléčná dráha. Proč byla tato Galaxie takto nazvána?

Slunce je zdrojem světla a tepla. Představ si, co by se asi stalo, kdyby Slunce přestalo svítit. Popiš, jak by to ovlivnilo život na Zemi.

Kam se vypravíš, budeš-li chtít pozorovat vesmír? Kde se takové místo nachází v okolí tvého bydliště?

Všichni víme, jak vypadá vesmír při pohledu ze Země. Zajímalo by tě, jak například zrovna teď vypadá Země z Jupitera či jiné planety? Hledej na internetové adrese <http://space.jpl.nasa.gov>.

Rozmanitost přírody

Pochopení projevů života, které jsou organismům společné, se neobejde bez znalosti toho, čím se navzájem liší, jak jsou rozmanité. Rozmanitost objektů živé přírody se projevuje v těchto znacích: ve velikosti, ve tvaru a stavbě těla a ve způsobu života.

Opuncie

Skokan zelený

Sekvojovec

Velikost je velmi nápadným znakem, jímž se organismy od sebe liší. Různě velké organismy se vyskytují i v různě velkém počtu. Např. velkých živočichů bývá malý počet a malých naopak velký počet. Jejich velikost se může měnit i v rámci druhu. **Tvar a stavba těla** úzce souvisejí se **způsobem života**.

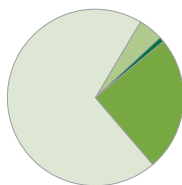

U zobrazených organismů porovnejte tvar a stavbu těla se způsobem jejich života.

Každý organismus je spojen s prostředím, v němž žije. Člověk ale zapříčinil, že mnohé organismy žijí v prostředí, kde se předtím nikdy nevyskytovaly.

Podle skupin společných znaků dělíme organismy na **rostliny**, **živočichy**, **prvky**, **houby** a **bakterie**, což je také projevem rozmanitosti živé přírody. Za 3,5 miliardy let, kdy na Zemi existuje život, zde žilo podstatně více organismů, než je tomu v současnosti. Mnoho jich v dlouhodobém vývoji a přizpůsobování neobstálo a vyhynulo.

Zachovaly se v podobě zkamenělin. Organismy, které dokázaly všechny „nástrahy“ prostředí překonat, představují živou složku současné přírody. Vědci jich popsali asi 1 800 000 druhů.

Počet druhů v hlavních skupinách organismů

- houby a lišejníky
- bakterie
- rostliny
- živočichové

Rozšíření druhů organismů v přírodě je též projevem jejich rozmanitosti. Např. leguáni a krajty nemohou žít v polárních oblastech, zrovna tak tučňáci a lachtani nemohou žít v tropech.

Na Zemi dodnes žijí zástupci velkých ještěřů. Měří až 3 m a dosahují hmotnosti až 100 kg. Víš, jak se jmenují? Zjisti, kde žijí.

Pro důkladné poznání rozmanitosti organismů je třeba vědět nejen, co mají společného, ale i to, jak se od sebe odlišují velikostí, tvarem a stavbou těla a způsobem života.

Otázky a úkoly:

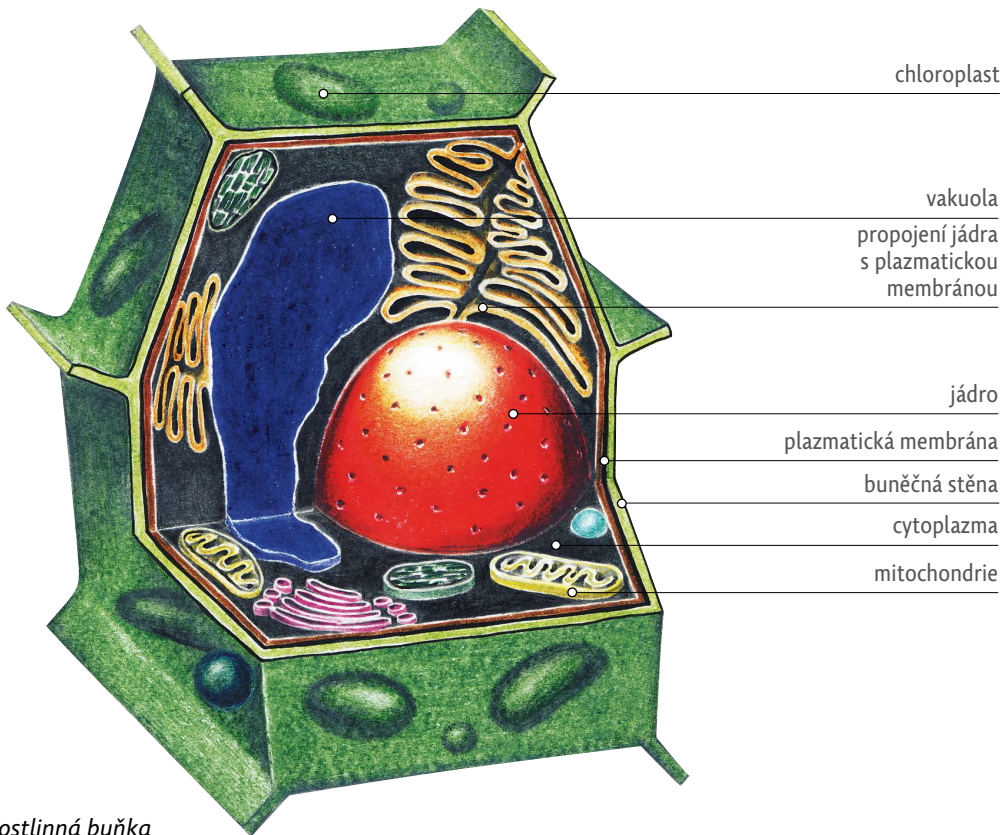
- 1 V knihách o živé přírodě vyhledejte příklady nejmenších a největších druhů v jednotlivých skupinách živočichů.
- 2 Uveďte příklady organismů, které se dostaly činností člověka do nového prostředí.
- 3 Jak se liší tvar a stavba těla živočichů pohybujících se ve vodě, po zemi a ve vzduchu? Uveďte příklady.

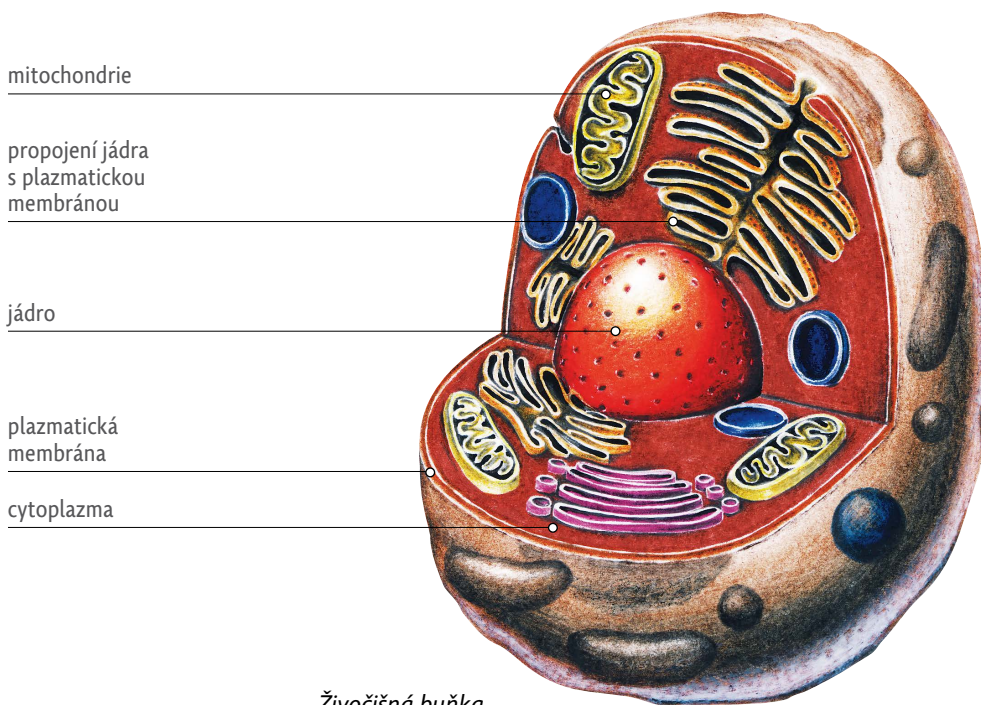
Rostlinná a živočišná buňka – srovnání

Rostlinná buňka bývá větší než živočišná. Díky buněčné stěně má stálejší tvar. Obsahuje chloroplasty, které jí umožňují vytvářet si organické látky potřebné k životu.

Rostlinná buňka

Živočišná buňka neobsahuje chloroplasty, není tedy schopna sama organické látky vytvářet. Získává je z okolního prostředí.

Živočišná buňka

Ve fyzice se učíš, že základní částicí hmoty je atom. Poznáváš jeho části (proton, neutron, elektron). V přírodopisu se uvádí jako nejmenší část živé hmoty buňka.

Co je větší – atom, nebo buňka?

Je buňka složená z atomů, nebo atom z buněk?

Korýši

„Dědo, je to pravda, že rak umře, když ho vylovíme a pak ho zase vrátíme zpátky do vody?“ ptá se Katka. „Nemusí zrovna umřít, ale mohlo by mu to ublížit. Rak je totiž přizpůsobený k dýchání kyslíku z vody a neumí si poradit s kyslíkem ze vzduchu. Proto, když ho vylovíš a prohlédneš si ho, vrať ho do vody hřbetní stranou dolů, aby z něj mohl vzdušný kyslík uniknout. Pak rakovi neublížíš,“ odpovídá děda.

 Viděli jste někdy raka ve volné přírodě? Proč je obtížné ho spatřit?

Rak říční žije v čistých potocích a řekách. Ve vodě jej těžko uvidíme, protože díky své zelenohnědé barvě splývá s barvou dna. Ve dne bývá ukrytý mezi kameny a kořeny pobřežních stromů a keřů, večer a v noci vylézá za potravou. Živí se živými i mrtvými živočichy a vodními rostlinami.

Rak říční

 Popište svými slovy tělo raka říčního.

Tělo raka je chráněno tvrdým **krunýřem**, který tvoří pevnou oporu celého těla – **vnější kostru**. V krunýři je kromě jiných látek také velmi pevný a odolný **chitin**, který je navíc zpevněn vápenatými látkami. Protože tvrdý krunýř neroste, rak jej občas vyměňuje, svléká. Krunýř praskne a rak z něj vyleze. Svlečený rak se skrývá, dokud se mu nový krunýř nezpevní.

Tělo raka je rozlišeno na dvě hlavní části, **hlavohruď** a **zadeček**.

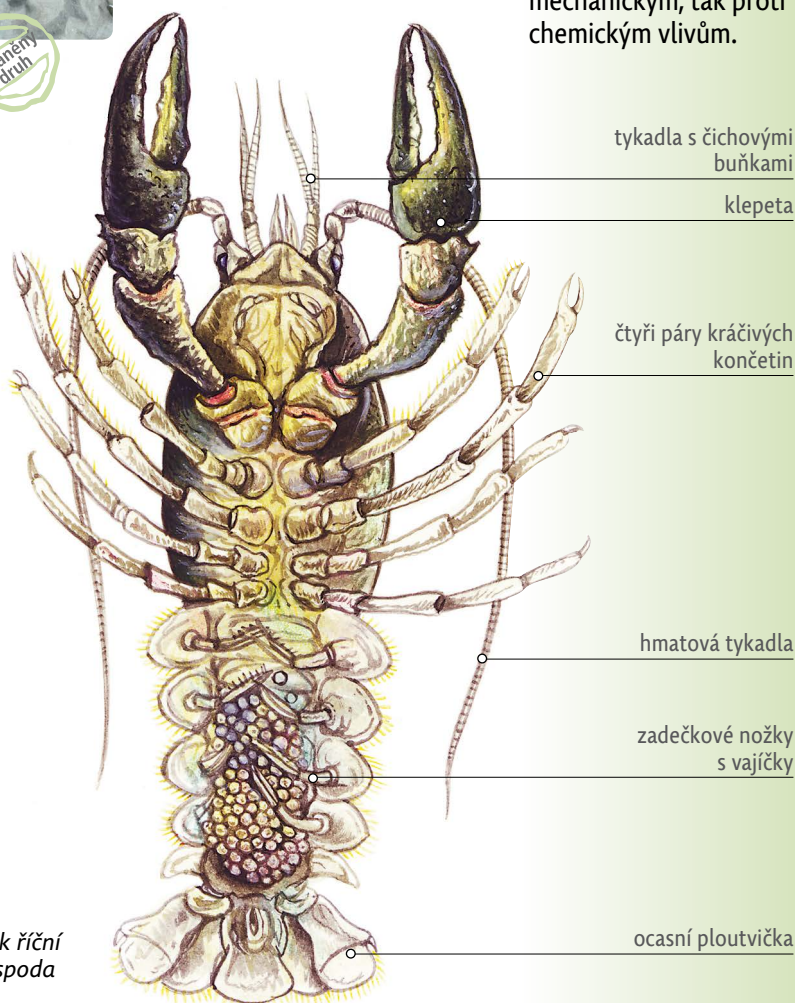
Na hlavohruďi jsou dva páry **tykadel**. Dlouhá jsou hmatovým orgánem, na kratších jsou čichové buňky. Za tykadly jsou oči na pohyblivých stopkách.

 Z čeho lze usuzovat, že má rak dobrý čich?

Rak říční je jedním z nejznámějších bio-indikátorů znečištění vodních toků. Znáš nějaké jiné druhy uplatňující se jako ukazatelé čistoty prostředí?

Proč se říká „červený jako rak“?

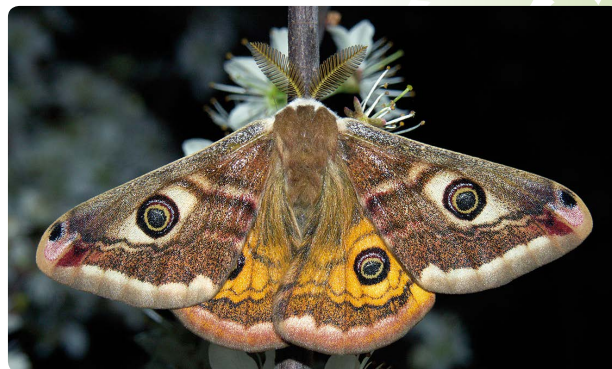
Chitínová pokrývka (kutikula) vzniká vylučováním ze svrchních pokožkových buněk a je velmi odolná jak proti mechanickým, tak proti chemickým vlivům.

Rak říční
zespoda

Mezi největší motýly patří **martináči**. Na křídlech mají průsvitná barevná oka a na hlavě hřebenitá tykadla.

Martináč
habrový

Přástevník
medvědí

Přástevník medvědí –
housenka

Středně velký motýl s barevnou kresbou na křídlech je **přástevník medvědí**. Byl pojmenován podle své hnědé a velmi chlupaté housenky.

Pídalka
angreštová –
housenka

Pídalka
angreštová

Pídalky jsou motýli, kteří za své pojmenování vděčí opět svým housenkám. Ty se pohybují tak, že přisunují zadní část těla k přední a přitom se ohýbají. Celý tento pohyb vypadá jako kdyby něco měřili – po pídích. Při přemnožení mohou housenky pídálek způsobit velké škody na listnatých i jehličnatých stromech.

Píd' je stará délková míra. 1 píd' je vzdálenost od špičky palce ke špičce nataženého ukazováku.

Velmi početnou skupinou motýlů jsou **můry**, které mají zavalité a chlupaté tělo. Při přemnožení mohou jejich housenky napáchat velké škody na zahradách, lesích i na polích.

Pohyb pídalky

Můra gama

Můra zelná

Víš, jak vypadá řecké písmeno gama? Kde se s tímto písmenem můžeš setkat?

Nejznámější je **můra gama**, která má na křídlech kresbu ve tvaru řeckého písmene gama.

Společně s běláskem zelným škodí na zelenině i **můra zelná** a na polích **osenice plní**.

K největším můrám patří **stužkonosky**, které mají na zadních křídlech pás – stužku.

Stužkonoska
modrá

Ostnokožci – mořské „hvězdy, kalichy a okurky“

Na začátku prázdnin odjela Katka s rodiči na dovolenou do Chorvatska k Jaderskému moři. Hned jak dorazili na místo, vydali se na pobřeží. Z břehu Katka viděla ve vodě kuličky s tmavými ostny. Vzpomněla si na upozornění dědy, aby byla při koupání opatrná a nezapomněla si obout vhodnou obuv do vody.

Co byly ony kuličky? Jaké nepříjemnosti mohly Katce způsobit?

Na dně moří se setkáme s živočichy, kteří mají paprscitou souměrnost těla. Jsou to **ostnokožci**. Jsou jedni z nejstarších dnes žijících živočichů. Jejich tělo má kalichovitý, terčovitý, kulovitý nebo okurkovitý tvar a na povrchu je vyztuženo vápenatými destičkami, ostny a hroty. U všech je vyvinuta zajímavá soustava tzv. **vodních cév**, které mají funkci dýchací, cévní i vylučovací soustavy. Umožňují také pohyb živočicha. Mají velkou regenerační schopnost. Z části těla může vyrůst nový jedinec.

Ostnokožci mají také schopnost oddělit část těla a tím se bránit před nepřítelem.

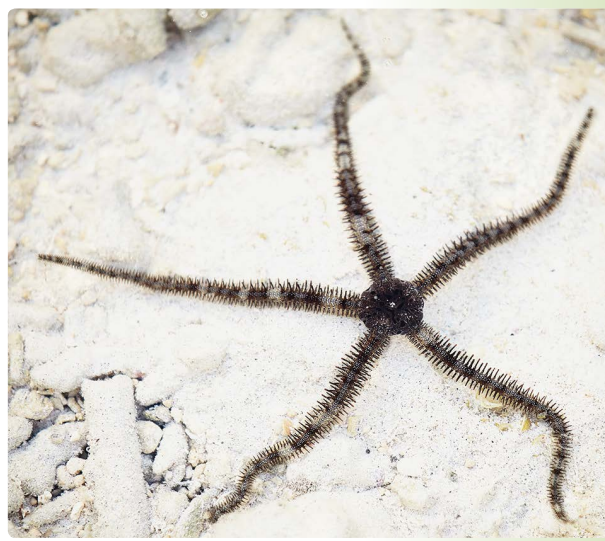
Dnešní zástupci jsou rozděleni do pěti základních skupin: **lilijice, hadice, hvězdice, ježovky a sumýši**.

Na základě vědomostí z předchozího učiva vyjmenuj živočichy, kteří mají mimotělní trávení.

Jmenuj příklady živočichů, u kterých jsi slyšel(a) o schopnosti regenerace.

Lilijice

Hadice

Lilijice jsou nejstarší skupinou ostnokožců. Obývají naši planetu již od prvohor. Mají kalichovité tělo podobné květu rostliny, z něhož vyrůstají pohyblivá a velmi ohebná ramena. Žijí přisedle, ale mohou se velmi pomalu pohybovat z místa na místo za potravou.

Hadice jsou druhově nejpočetnější skupinou ostnokožců. Pohybují se pomocí ohebných, tenkých ramen, která se velmi snadno odlamují. Každá část jejich těla pak doroste v nového jedince.

Podívej se na obrázek geologických období planety Země na s. 11. Se kterými dnes již vyhynulými živočichy tehdy v mořích žily lilijice?

Ekosystém

Společenstva organismů žijí v určitém prostředí, které jim poskytuje vhodné podmínky k životu. Tvoří s nimi celek, který nazýváme **ekosystém**. Ekosystém je tedy soustava neživé části přírody a společenstva organismů. Mezi neživou a živou částí dochází k neustálé výměně látek a energie. Ekosystém může být zcela funkční, jsou-li v něm zastoupeny tyto složky: neživá část přírody, producenti, konzumenti a rozkladači.

Jak velký může být ekosystém? Uveďte příklady.

Přírodní ekosystémy se vyznačují druhovou rozmanitostí a složitými potravními vztahy. Mezi organismy se udržuje **biologická rovnováha**. Ta zabraňuje přemnožení druhů. Přírodní ekosystémy jsou odolné proti rušivým vlivům. Příkladem jsou přirozené lesy, savany, pouště, moře a jezera.

Přírodní ekosystém

Umělý ekosystém (vinice)

Během vývoje ekosystémů se stále více uplatňuje vliv člověka. Jeho činností tak dochází k přeměně přírody v **umělé ekosystémy**. Jsou to např. pole, louky, rybníky a lidská sídla. Počet druhů v nich je malý. Na rozdíl od přírodních ekosystémů jsou **nevyvážené**. Proto se musí udržovat různými zásahy (např. vysazováním rostlin, hnojením a obděláváním

půdy). Promyšlené zásahy člověka přinesly někdy i pozoruhodný výsledek (např. rybníky v jižních Čechách).

Uveďte na příkladu, čím se od sebe liší přírodní (původní) krajina a krajina po zásahu člověka.

Rostliny, živočichové, houby a mikroorganismy tvoří společenstva. Společenstvo organismů spolu s neživým prostředím tvoří ekosystém. Vedle přírodních ekosystémů existují ekosystémy umělé, na jejichž vzniku se podílí člověk.

Otázky a úkoly:

- 1 Živé organismy se přizpůsobily prostředí, v němž žijí. Ukažte na příkladu některého živočicha, jak se přizpůsobil životním podmínkám.
- 2 Uveďte, jaké potravní vztahy jsou mezi organismy v rybníku a jeho okolí. Sestavte podle obrázku různé potravní řetězce.
- 3 Rybník je sladkovodní nádrž. Slouží většinou k chovu ryb nebo k rekreaci. Společenstvo rostlin a živočichů, které v rybníku a jeho okolí žije, spolu s prostředím tvoří ekosystém. Je rybník ekosystémem přírodním, nebo umělým? Zdůvodněte své tvrzení.

Co je základním zdrojem energie pro ekosystémy?

Zopakuj si učivo zeměpisu o přírodních krajinách na Zemi. Porovnej životní podmínky jednotlivých přírodních krajin. Uveď, jaká společenstva rostlin a živočichů zde žijí. Jak se přizpůsobila zdejšímu přírodnímu podmínkám?

Akvárium je malý umělý ekosystém. Co je třeba dělat, abychom v něm udrželi podmínky blízké biologické rovnováze?